

12.
Isméltés és variáció
Samuel Beckett *Le Dépeupleur* című elbeszélésében
SKUTTA FRANCISKA

1. Bevezetés

Samuel Beckett írásművészetének elemzői joggal tarthatják azt különösnek, a megszólalás határait feszegetőnek, azonban a *Le Dépeupleur* (1970, magyarul *Az elveszejtő*, 1989) című elbeszélés¹ minősítésére – mondhatnánk Esterházy Péterrel – nem találunk szavakat. Ha mégis, talán a „rejtélyes”, „talányos” melléknevek közelítenék meg leginkább a művet, melynek egyvégtében történő elolvasása egyszerre kelt mehökkentő és szorongató, ugyanakkor megmagyarázhatatlanul lebilincselő hatást. És bár lehetőség szerint igyekszünk kerülni a felesleges idegen szavakat, megeshet, hogy itt találóbb lenne az ógörögből származó „enigmatikus” kifejezés, épp tudós idegensége, távolságtartó ereje folytán. Ebbe a műbe ugyanis az olvasó nem elsősorban érzelmi indítatásból lép be, hanem sokkal inkább szellemi erőfeszítés révén, midőn makacsul próbálja követni az elbeszélésben kibontakozó történet menetét és megfejteni annak értelmét. Pedig a szöveg első látásra minden kapaszkodót megad: a helyszínről mértani pontossággal megrajzolt képet kapunk, a szereplők viselkedésük alapján világosan elkülönülő osztályokba sorolhatjuk, a cselekmény – tizenöt hosszabb-rövidebb bekezdésnyi egységbe rendezve – bonyolódik, és halad a végkifejlet felé. Ám hiába a szövegszerkesztés szinte már kínos alapossága, az olvasó hamar ráébred, hogy kezdeti magabiztosságát kénytelen feladni, feszült figyelemre, erőteljes összpontosításra – és gyakori visszalapozásra – lesz szüksége a műben ábrázolt, egyre képtelenebbé váló szövegvilág megértéséhez.²

¹ Beckett, Samuel 1970. *Le Dépeupleur*. Paris: Éditions de Minuit. Magyarul: Beckett, Samuel 1989. „Az elveszejtő”. Fordította Tellér Gyula. In: Beckett, Samuel. *Előre vaknyugatnak. Válogatott kispróza*. Budapest: Európa, 218–249. – Tanulmányomban az eredeti francia szöveg felépítését vizsgálom, jegyzetben megadva az idézetek magyar fordítását, vagy megfordítva: a főszövegbe ágyazott magyar nyelvű idézet francia eredetije kerül jegyzetbe.

² Pusztán nyelvtani szempontból a mű könnyen olvasható, mondatai jól formáltak, gyakran – főleg az elbeszélés elején – egyszerű vagy hiányos szerkezetűek. Különlegessége viszont, hogy az írásjelek közül a tagmondaton belüli, illetve a tagmondatok közötti vessző egyáltalán nem jelenik meg, s ez helyenként elbizonytalaníthatja az olvasót a mondatbeli határokat illetően. A fordítás ezt a beckett-i eljárást nem követi.

2. A cím

Beckett már a címadással elbizonytalanítja az olvasót. A határozott névelővel bevezetett, egyes számban álló hímnemű *dépeupleur* főnév önmagában, a szövegkörnyezetből kiragadva nehezen értelmezhető, s mint később kiderül, jelentése az elbeszélés során sem válik egészen világossá. Annyi bizonyos, hogy ez a többszörösen képzett szó végső soron a *peuple* 'nép' szóra vezethető vissza. Mivel azonban sem a szókezdő *dé-* fosztóképző, sem az *-eur* végződés – mely igéből képez főnevet a 'cselekvő' kifejezésére – nem járulhat közvetlenül a *peuple* főnévhez, a címadó *dépeupleur* szó alapja nem a *peuple* főnév, hanem a belőle képzett ige: *peuple* → *peupler* 'nép' → 'benépesít'; az ige ellentétes jelentésű megfelelője pedig a *dépeupler* 'elnéptelenít'. Nehezebb kérdésnek bizonyul a szóvégi *-eur* megjelenése a *peupl-* igető után. Ugyan számos példa van erre az ige → főnév 'cselekvés' → 'cselekvő' képzésre (*nager* → *nageur* 'úszik' → 'úszó', *vendre* → *vendeur* 'elad' → 'eladó'), a **peupleur* alak nem található a francia nyelv tizenhat kötetes nagyszótárában (*Trésor de la langue française*), vagyis a *peupler* → **peupleur* képzés érvénytelen. Hasonlóképp a *dépeupler* → **dépeupleur*, azzal a különbséggel, hogy bár önálló szócikket a *dépeupleur* sem képez, előfordul – ritka melléknévként – a *dépeupler* ige magyarázatához fűzött „megjegyzésben”, példaként pedig egy Colette-idézetben. Főnévként azonban a *dépeupleur* szinte hapaxnak tekinthető Beckett szóhasználatában, így viszont – közmegegyezés híján – jelentése nem egyértelmű. A mintaadó jelentésviszony alapján az 'elnéptelenít' jelentésű *dépeupler* igéből képzett *dépeupleur* 'elnéptelenítő' főnév az ige által felidézett cselekvést végrehajtó személy jelölésére szolgálhatna, azonban az elbeszélésben nincs olyan világosan azonosítható szereplő, aki „elnéptelenítést” hajtana végre.

3. A kezdőmondat

A cím után közvetlenül (dedikáció, mottó, fejezetcím, szinopszis nélkül) következő első mondat – az eddigiekhez hasonló bizonytalansággal – esetleg másfelé viheti az értelmezést: *Séjour où des corps vont cherchant chacun son dépeupleur* (7).³ Eltekintve pillanatnyilag attól a fontos körülménytől, hogy a szereplők itt nem „emberek”, „férfiak és nők”, hanem „testek”, az elbeszélő az olvasó figyelmét először a cselekmény helyszínére irányítja (*séjour* 'tartózkodási hely'). Márpedig a tér első, tömör bemutatása itt különös hangsúlyt kap, hiszen e tér megnevezése – az elbeszélés első szavaként – a kanonikus mondatszerkezettől elütő hiányos tagmondatban történik, melyből nemcsak az igei állítmány hiányzik, ha-

³ „Színhely, ahol testek járnak-kelnek elveszejtőjüket keresve” (218). – A szövegben ez az egyetlen említése a *dépeupleur* / „elveszejtő” szónak.

nem a főnév előtt általában kötelező névelő is. Mintha képaláírás vagy színpadi utasítás írná le a helyszínt, mely így – a testek mozgása ellenére – mint kimerevített látvány jelenik meg az olvasó előtt, aki annak külső, hűvös szemlélője, akárcsak a történeten kívül álló, névtelen–arctalan elbeszélő. S ha a tér itt annyira fontos, a *dépeupleur* szó jelentése pedig amúgy is bizonytalan, akár az is feltételezhető, hogy az ’elnéptelenítő’ nem személyre utal, hanem a tér bizonyos elemére, mely képes a szereplők vesztét okozni. Talán ezt az értelmezést sugallja Tellér Gyula fordítása, melyben a szintén ritkának tűnő „elveszejtő” kifejezés ugyanakkor akarva-akaratlanul rímel az olvasót mindinkább hatalmába kerítő nyugtalanságra, elveszettségérzésre.⁴

Ez az érzés már a helyszínt bemutató első bekezdés olvasásakor megszületik, mindjárt a második és a harmadik mondatban, melyek a *séjour* ’tartózkodási hely’ kifejezéssel megjelölt teret két újabb, párhuzamos szerkesztésű hiányos főmondatral és a hozzájuk kapcsolódó határozói mellékmondatokkal jellemzik: [*séjour*] *Assez vaste pour permettre de chercher en vain. Assez restreint pour que toute fuite soit vaine* (7).⁵ Az „elveszejtőjüket” kereső testek valóságos csapdahelyzetben vannak, mert sem a keresett dolog megtalálására, sem a helyszínről való menekülésre nincs remény. De milyen is ez a szorongató helyszín?

4. A helyszín

Az elbeszélés első egysége teljes egészében a helyszín leírására szolgál, amit egyértelműen kijelent és összefoglal a bekezdés utolsó mondata: *Voilà un premier aperçu du séjour* (12).⁶ A bekezdés átgondolt, keretes szerkesztésére utal, hogy a helyszínt jelölő *séjour* ennek a szövegegységnek egyszerre első és utolsó szava, az „első megközelítés” megszorítás pedig előrevetíti későbbi módosítások, részletesebb leírások lehetőségét.

A tudatos, szinte tudományos igényű elbeszélői megszólalás mindvégig uralja a bemutatást, melynek részei a következők: a helyszín megnevezése – *cylindre*, azaz „hengeridom” –, e mértani test méreteinek tisztázása (méterben, négyzetcentiméterben megadva) és anyagának megnevezése (gumiszerű vastag fal, mely elnyeli a hangot). Következnek a hengerben uralkodó fény- és hőmérsékleti viszonyok (hunyorító sárgás fény, melynek vibrálása szabályos időközönként leáll, majd újraindul; hasonló időközönkénti ingadozás hideg és meleg között), végül a sort zárják e tér alkotóelemei: a falban lévő üregek (fülkék, *niches*) és járatok

⁴ Beckett a mű angol nyelvű változatában (1972) a címet jelentősen átalakította, s ezáltal egyértelműsítette: *The Lost Ones* (az ’elveszettek’), mely így nem a cselekvés végrehajtóra, hanem elszenvédőire utal.

⁵ [színhely] „Elég tágas hozzá, hogy hiába keressék. Elég szűk, hogy reménytelen legyen minden menekülés” (218).

⁶ „Első megközelítésre ilyen a színhely” (221).

Ismétlés és variáció Samuel Beckett *Le Dépeupleur* c. elbeszélésében

(alagutak, *tunnels*), valamint a hozzájuk vezető létrák; mindezek mérete, formája és működése. Azonban a térelemek működését csakis a szereplők viselkedésének függvényében lehet szemlélni, ezért csírájában az ő bemutatásuk is megjelenik már ebben az első szövegegységben, hogy aztán a másodikban teljesedjék ki.

5. A szereplők

A szereplőkről, vagyis a „testekről” tehát már megtudhattunk egyet-mást, de egyelőre csak annyit, amennyi szükséges volt a henger működésének ismertetéséhez. Így például a hengerben tapasztalható hanghatásokról a testek mozgása ad felvilágosítást: a gumyszerű burkolat miatt a léptek nesztelenek, ezzel szemben a hengerben uralkodó légköri viszonyok következményeként a pergamenszerűvé vált bőr a testek közötti érintkezéskor zizegő hangot ad. A testek mozgása a térelemekről is tudósít. A különböző hosszúságú létrák a hiányzó fokok miatt akrobatikus mutatványokra kényszerítik azokat a testeket, melyek fel akarnak mászni a magasban lévő üregekbe, majd a járatokon át további üregeket is felderítenének. Az ötszögű, méhsejtekre emlékeztető üregek mérete épp elegendő egy test befogadására, ám ha a szűk járatok valamelyikében két test szembetalálkozik, az egyik kénytelen hátrafelé csúszva kimászni onnan.

Az eddigiekhez viszonyítva a szereplők tényleges bemutatása a második bekezdésben történik meg, amely felépítésében híven követi az elsőt, csak most az első és utolsó mondatban a *corps* „test” szó keretezi a szövegegységet: *Un corps par mètre carré [...] (12)*⁷ és *Voilà en gros pour ces corps vus sous un premier angle [...] (14)*.⁸ Akárcsak az első részben, a *vus sous un premier angle* („első megközelítésben”) fordulat újabb felbukkanása itt is felhívja az olvasó figyelmét a várható szövegmodosulásokra.

Ami itt szokatlanra teszi egy elbeszélés szereplőinek bemutatását, az a hengerben elférő kétszáz – néma – test minden egyénítést mellőző osztályozása. Testi valójukban ők felcserélhetők, ami említésre méltó belőlük, az csak az üres tekintet, a kiszáradt bőr és nyálkahártya, s mint az elbeszélő már az első bekezdésben összefoglalta a lényegét: „Így tengődik itt a hús, a csont” (219).⁹ Azonban bizonyos szempontból – nevezetesen viselkedésük alapján – e testek osztályozhatók, s így négy fajtájuk (*sortes*) különíthető el. A leírásban ezek mindegyikét betűvel gondosan kiírt sorszám vezeti be,¹⁰ majd következik a csoport neve és jellemző – egyúttal megkülönböztető – jegyeinek ismertetése. Az elbeszélő

⁷ „Négyzetméterenként egy test [...]” (221).

⁸ „Ennyit összefoglalóan és első megközelítésben ezekről a testekről [...]” (222).

⁹ *Ainsi subsistent chair et os* (9). – A „tengődik” ige stílusosan erőteljesebb, mint a tárgyilagos *subsister* ’megmarad’.

¹⁰ Pontosabban a sorszámból képzett határozószó: *premier* → *premièrement* (’első’ → ’először’). A magyar fordításban tőszámnév, kettőspont.

még arra is ügyel, hogy módszeresen haladjon az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé, mint az elvárható egy tudományos értekezéstől vagy egy jó tankönyvtől.

Az első csoportba tartoznak „a szakadatlanul jövők-menők” (221),¹¹ a másodikba pedig azok, „akik olykor-olykor megállnak” (221).¹² Ez a két csoport pillanatnyilag nem igényel bővebb kifejtést, tevékenységük meglehetősen egysíkú. Következnek az összetettebb jellemek, amelyek szükségképpen részletesebb, körültekintőbb bemutatást kapnak.¹³ A harmadik csoport tagjai azok, „akik, hacsak el nem kergetik őket, sosem hagyják el egyszer elfoglalt helyüket” (221).¹⁴ Ezek tehát az úgynevezett „helyben maradók” (221) (*sédentaires*, 13), akik azonban a többiek ténykedésének hatására megváltoztathatják viselkedésüket. Ha ugyanis azok kitérítik őket megszokott helyükről, a helyben maradók új hely után néznek, s „nyomban leroskadnak az első szabad helyre, hogy ne kelljen mozogniuk” (221).¹⁵ Jellemük összetettségének legfőbb bizonyítéka, hogy ellentétes ösztönök vezérlik megnyilvánulásait, s ezzel meglepetést okozhatnak: a mozdulatlanság igényével szemben időnként feltámad bennük a mászás szükséglete (*le besoin de grimper*, 13),¹⁶ s olyankor önként elhagyják helyüket, hogy szabad létrát keressenek, vagy beálljanak a létrára várakozók sorába, mégpedig okosan választva, vagy a legközelebbi sorba. Ez a részükről váratlan viselkedés azonban akár erőszakosságot is szülhet, így épp ők, a helyben maradók „zavarják meg a leggyakrabban a hengeridom nyugalmát” (221).¹⁷ A negyedik, egyben utolsó csoport erősen elkülönül a másik három csoporttól: szemben azok ilyen-olyan aktivitásával a negyedik csoport tagjainak lételeme a passzivitás, ők a „nemkeresők” (221) (*non-chercheurs*, 13), akiknek legtöbbje változatlan testtartásban a falnak dőlve ül, „látszólag örökre lesütött vagy lehunytt” szemmel (222).¹⁸ Nekik nem a jelen tevékenységük, hanem a múltjuk és a passzivitásba torkolló fejlődésük jelentős, hiszen ők „volt keresők” (222) (*ex-chercheurs*, 13), akik – bár néha még fellobban szemükben a keresés régi tüze – lassú, észrevétlen ernyedés során kerültek mostani helyzetükbe, és ugyanígy fognak eljutni végső állapotukba, melyben „minden test merev lesz, és minden tekintet üres” (222).¹⁹

¹¹ *ceux qui circulent sans arrêt* (12).

¹² *ceux qui s'arrêtent quelquefois* (12).

¹³ Bár a Beckett-szövegben nincs rá utalás, ez a kétféle (egyszerű és összetett) jellem felidézheti E. M. Forster híressé vált megkülönböztetését „flat” és „round” („lapos” és „kerek”) karakterek között. Ez utóbbiak jellegzetessége az előbbiekkal szemben az, hogy képesek meglepetést okozni. Vö. Forster 1962: 85.

¹⁴ *ceux qui à moins d'en être chassés ne quittent jamais la place qu'ils ont conquise* (12).

¹⁵ [*ceux qui*] *chassés se jettent sur la première de libre pour s'y immobiliser de nouveau* (12). A *se jeter sur qc.* szó szerinti fordítása: 'ráveti magát valamire', vagyis itt az első szabad helyre.

¹⁶ A magyar fordításban „a mászás vágya” (221) inkább a francia *le désir de grimper* kifejezésnek felel meg.

¹⁷ [*ces sédentaires*] *troublent le plus [...] le calme du cylindre* (13).

¹⁸ [*les yeux*] *selon toute apparence à jamais baissés ou clos* (13).

¹⁹ *chaque corps sera fixe et chaque œil vide* (14).

6. A cselekmény

Beckett elbeszélésének cselekménye – mint az általában más műveit is jellemzi – egyszerre „sovány” és a maga keretein belül fordulatos. Emlékezzünk a szöveg első mondatára: „[...] testek járnak-kelnek elveszejtőjüket keresve”; ez a mondatredék mintegy kivonata a cselekménynek, amely így tekintve valóban sovány. De a keresés a szereplők különböző csoportjaiban másképp valósul meg, akár indulatokat is gerjeszthet, és bizonyos fokú előrehaladást is mutat, mert a keresőkből lassanként „nemkeresők” lesznek, hiszen csak így következhet be a második bekezdés zárásaként megíjósolt végső, mozdulatlan állapot. Ez a cselekményszerkezet tehát – legyen bármennyire csontvázszerű – megfelel az elbeszélő irodalomban megszokott építkezésnek. Ami itt különös, az a „hős”, a főszereplő hiánya, így nem jöhet létre a hős és környezete közötti bonyolult viszonyok szokásos ábrázolása.

A hengeridomban ugyanis nem egyének, hanem csoportok állnak egymással szemben, és mivel együttélésük erősen szabályozott, ritkán alakul ki összetűzés közöttük. Ha mégis történik egyéni kihágás – legtöbbször a létramászás körül –, az érintett csoport tagjai egyöntetű választ adnak, felháborodásuk ugyanúgy közös, mint megszokott tevékenységük. Természetes, hogy a csoportlétet hangsúlyozza még a csoporttagok megnevezése is. A „test” szón kívül – amely maga is rendszerint többes számban áll – leggyakoribb valamilyen többes számú névmás használata: a határozatlan *tous* ’valamennyien’; az anaforikus *ils* ’ők’ személyes névmás; a két halmazt szembeállító *les uns ... les autres* ’egyesek ... mások’ határozatlan névmáspár; úgyszintén a korlátozó értelmű vonatkozó mellékmondatot bevezető ’mutató névmás + vonatkozó névmás’ szerkezet: *ceux qui* ’azok, akik’.²⁰ A főnévvel történő megnevezés általában nem az egyénre, hanem a csoport egészére vonatkozik, s mint már láthattuk, leíró jellegű, a csoport tevékenységét emeli ki, többes számú alakban: „keresők” (1. és 2. csoport, vagyis a szakadatlan, illetve a meg-megszakított keresést végzők); „helyben maradók” (3. csoport); „nemkeresők” (akik „volt keresők”) (4. csoport). A kevés egyéni kezdeményezés alanyának megnevezése persze egyes számú főnévvel (vagy anaforikus kifejezéssel) történik, amely viszont csak ritkán leíró jellegű; a csoportjából így kiváló egyén még a csoporthoz tartozást jelentő nevet is elveszíti, és csak egyszerű rámutatásban részesül: *Le quidam quitte alors son poste* (13).²¹ Ha mégis előfordul, hogy egy csoportnév egyes számban áll, a kifejezés általános értelmet nyer, így a csoport bármely tagjára vonatkozhat: *A vrai dire il est*

²⁰ Az anaforikus viszonylatban a megfelelő antecedens felismerését segíti – a szövegen belüli utalás révén – a *ces derniers* ’az/ez utóbbiak’ kifejezés.

²¹ „Ilyenkor az *illető* otthagyja a helyét” (221). (Kiemelések tőlem, S. F.). A latinból kölcsönzött francia *quidam* és a magyar „illető” stílusértéke nem azonos: a semleges magyar kifejezéssel szemben a francia főnév tréfás.

difficile au chercheur de renoncer à l'échelle (13).²² Tulajdonnévvel egyetlen szereplő sem büszkélkedhet.

7. Az idő

A cselekménnyel kapcsolatban még nem esett szó minden elbeszélő szöveg egyik központi alkotóeleméről, az időről. Az eddigiek – helyszín, cselekmény (benne a szereplők) – alapján részben már teljesülni látszik a klasszikus tragédiára vonatkoztatott „hármasság” követelménye. Bár nem azt a műfajt képviseli, Beckett elbeszélése annyiban kétségtelenül rokonságot mutat a tragédiával,²³ hogy az egyetlen helyszínen játszódó, bármennyire is furcsa események összefüggő, befejezett és teljes cselekményt alkotnak, melyben meghatározott szereplők eljutnak egy kezdeti állapotból egy végső állapotba. A „hármasság” kiteljesedéséhez tehát arra lenne szükség, hogy a cselekmény nagyjából huszonnégy óra alatt menjen végbe.²⁴ Azt azonban, hogy ez a folyamat itt mennyi időt vesz igénybe, nem lehet pontosan megállapítani.

A cselekmény a jelenben zajlik – mintha egy nyilvános esemény közvetítése folyna –, s ezt természetesen a szinte végig egyeduralgó jelen idejű igealak (*présent*) fejezi ki.²⁵ Ez az igeidő „hajlékonyságánál” fogva olyan változatos – és akár ellentétes – időbeli viszonyokat és aspektuális jelentéseket hordozhat, mint ’egyidejűség’ és ’egymásra következés’, ’folyamatosság’ és ’pillanatnyiség’, ’nem-befejezettség’ és ’befejezettség’,²⁶ ’egyszeriség’ és ’ismétlődés’, melyek közül választva az elbeszélő elmesélhet eseményeket, leírhat látványokat, mindezekhez hozzáfűzhet véleményeket. Beckett művében működik a lehetőségeknek e gazdag tára, de ez nem elegendő a kérdéses cselekmény-időtartam megállapításához. Egyrészt a cselekmény előrehaladásának érzékeltetésére legalkalmasabb az egyszeri, pillanatnyi és (benveniste-i értelemben) nem-befejezett események egymásra következő sora, egy bizonyos szereplő cselekedeteinek kifejezésére. Ebben

²² „Az igazat megvallva nehéz is a *keresőnek* lemondania a létráról” (221). (Kiemelések tőlem, S. F.)

²³ Beckett elbeszélését színpadra alkalmazva előadták 2008-ban a párizsi La Colline Nemzeti Színházban. Ld. erről: <https://www.colline.fr/spectacles/le-depeupleur> (2023. 02. 03.).

²⁴ „A tragédia ugyanis leginkább egyetlen nap idejére terjed, vagy csak kevéssel haladja meg” (Arisztotelész 1994: 12).

²⁵ A jelenhez tartozónak tekinthető a *passé composé* (szó szerint „összetett múlt”, értéke szerint inkább ’befejezett jelen’) igeidővel felidézett múltbeli esemény, amelynek jelentésében nem maga a múltbeli esemény, hanem annak a jelenben ható eredménye a hangsúlyosabb: [...] *l'état de langueur auquel insensiblement ils sont parvenus* (14) / „ernyedtségük, melybe oly észrevétlenül *merültek*” (222). (Kiemelések tőlem, S. F.)

²⁶ Émile Benveniste értelmezésében a francia egyszerű és összetett igealakokkal kifejezett aspektusok. A ’nem-befejezettség’ negatív meghatározás egyszerűen a ’befejezettség’ hangsúlyozásának hiányát fejezi ki, nem tévesztendő össze a ’folyamatosság’ ~ ’pillanatnyiség’ oppozícióval. Vö. Benveniste 1966: 237–250.

Ismétlés és variáció Samuel Beckett *Le Dépeupleur* c. elbeszélésében

az elbeszélésben ilyen – akár rövid távú – eseménysor kevés van, másrészt hiányoznak a biztos fogódzót nyújtó időhatározók is.

A már említett *Le quidam quitte alors son poste* („Ilyenkor az illető otthagyja a helyét”) mondat jelen idejű igei állítmánya (*quitte*) – ráadásul egyes számú alanyhoz kapcsolódva – látszólag egyesíti mindazokat a jelentéselemeket, melyek képesek mutatni a cselekmény előrehaladását, s ezt megerősíti az időpontra utaló *alors* határozószó. Ám a tágabb szöveggörnyezet más értelmezést kíván, ugyanis a cselekvés alanya itt valójában nem egy bizonyos szereplő, hanem mintapéldánya mindazoknak, akik a „helyben maradók” között a létramászás szükségét érezve erre a nem várt cselekedetre ragadtatják magukat. Vagyis az ige ebben a mondatban nem egyszeri, hanem szokásos, ismétlődő cselekvést fejez ki, amit egyébként a fordításban nyilvánvalóvá tesz a hasonlító értelmű „ilyenkor”, szemben a szigorúan az időpontra vonatkozó *alors* ’ekkor’/’akkor’ kifejezésekkel. Mindenesetre egyénített szereplők híján az ilyen mondatok sokkal inkább leíró jellegűek, semmint a cselekményt fejlődésében ábrázolók. Az idő múlását valamivel jobban érzékeltetik a hengeridom működésében beálló változások, így a szabályos időközönkénti szünetek a vibrálásban és hőingadozásban, amikor is „néhány másodperc múltán minden újraindul” (218).²⁷ Az időhatározó itt legalább utal bizonyos fizikai események mérhető időtartamára, de a teljes cselekményidőre ebből nem következtethetünk.

Az viszont, hogy a szöveg mégsem csupán keresztmetszete a hengeridomban tartózkodók helyzetének, kiderül egyes kijelentésekből, melyekben az elbeszélő a jelenhez képest későbbi időszakokra tesz célzást a „nemkeresők” végső ernyedtsége és a hengeridom működésének leállása kapcsán: „Az a majdani már nem lesz ugyanez a fény és ugyanez a hőmérséklet [...], az egyik elveszítvén létezése okát, kialszik, a másik pedig megállapodik valahol a zérus közelében” (222).²⁸ Az ilyen ünnepélyes hangvételű jóslatok, melyek valamilyen sorsdöntő eseményre vonatkoznak, jövő idejű igei állítmányt tartalmaznak,²⁹ és időhatározók híján a bizonytalan távolba helyezik a hengeridomban bekövetkezendő változást. Ezek a kilépések a szöveg jelenéből pedig arra engednek következtetni, hogy a jelen eseményei mégis valamilyen távlatba helyezhetők, valamilyen végpontra irányulnak, legyen bár az „egy megállapíthatatlan időtartam után” (249).³⁰ A szöveg vége felé – a le-

²⁷ *Au bout de quelques secondes tout reprend* (7).

²⁸ *Ce ne sera plus alors la même lumière ni le même climat [...] l'une éteinte faute de raison d'être et l'autre fixe dans le voisinage de zéro* (14).

²⁹ A jövő idő kifejezése történhet egyszerű jövő idővel (*futur simple*), mint az itt említett példában (*Ce ne sera plus alors la même lumière ni le même climat*) vagy „közvetlen jövő idővel” (*futur proche*), amely a beszélő tudatában közelinek láttathat akár távoli jövőbeni eseményeket is: *Leur séjour va peut-être finir* (7) / „Ittlétük most talán véget ér” (218). (Kiemelések tőlem, S. F.) A *séjour* jelentése itt: ’valahol tartózkodás’.

³⁰ *au bout d'un temps impossible à chiffrer* (55) (Szó szerint: ’számmal ki nem fejezhető időtartam után’.)

író jelleg fenntartása mellett – fölerősödik az elbeszélő jelleg, és nemcsak azért, mert a cselekmény itt már egy szálon fut a megoldás felé, hanem mert mégis előtűnt a „főhős”, az a szereplő, aki végül lehajtva fejét vállalja a „nemkeresők” mozdulatlanságát, előidézve ezzel a körülötte zajló fizikai események, fények, hangok megszűnését és a mindennél hatalmasabb csöndet, vagyis a végállapotát „a hengeridom belsejének és a keresők kicsiny népének” (249).³¹ Az elbeszélés ezen utolsó mondata azonban még tartogat egy meglepetést. A külső szemlélőként tudósító elbeszélő az időtlennek tűnő jelen használata és a bizonytalan jövőre tett célzások után most váratlanul, az elbeszélő múlt (*passé simple*) alkalmazásával elárulja, hogy minden a régmúltban kezdődött, amikor a keresők közül „az első férfi, ha csakugyan férfi volt, az elképzelhetetlenül távoli múltban egyszer elsőként hajtotta le a fejét” (249), „ha ez a fogalom egyáltalán fenntartható” (uo.)³² – teszi hozzá az elbeszélő, hogy még egy utolsó kétkedő megjegyzéssel zárja ezt a minden ízében bizonytalanságot keltő alkotást.

A cselekményidő tehát nemcsak tisztázatlan marad, hanem az időnként a jövő-be mutató jelen visszakanyarodik a múltba, így a köztudatban egyenes vonalúnak gondolt idő – és benne az események – körkörösé válnak. Talán az események tere, maga a hengeridom is ezt jelképezi, hiszen alapja és teteje kör alakú, fala pedig folytonos, „a földszintről nézve teljes kerületében és teljes magasságában megszakítatlan felületet mutat” (244),³³ hiszen nem törik meg élek és sarkok, mint a legtöbb más mértani idomban. De ugyanígy körben forog az üregek és járatok használata: egy test egy épp szabaddá vált létrán felmászva elfoglal egy üreget, majd azt lesi, mikor mászhat le, hogy aztán újabb üregbe vagy járatba készülőd-hessen. Ez pedig így megy mindaddig, míg végül a „keresők” (*chercheurs*), köztük a „létramászók” (*grimpeurs*) és a létrára váró „lesben állók” (*guetteurs*), de a „helyben maradók” (*sédentaires*) is, lassú ernyedéssel „nemkeresők” (*non-chercheurs*), új megnevezésük szerint „legyőzöttek” (*vaincus*) lesznek. A henger működésének leállásáig – ha csekély változásokkal is – minden ismétlődik, s ezt híven tükrözi az elbeszélés mód is: a szöveg vissza-visszatér az ábrázolt világ egyes alkotóelemeihez, azokat némileg más árnyalatban, esetleg bővebben vagy szűkebben, illetve pontosabban járja körül, s így a szövegszerkesztés síkján is megvalósul az apró módosításokkal átszínezett körköröség.³⁴

³¹ *Voilà en gros le dernier état du cylindre et de ce petit peuple de chercheurs* (55).

³² [az előző jegyzetbeli idézet folytatása] *dont un premier si ce fut un homme dans un passé impensable baissa enfin une première fois la tête si cette notion est maintenue* (55). (A két *passé simple* kiemelése tőlem, S. F.).

³³ *Vu du sol le mur sur tout son pourtour et sur toute sa hauteur présente une surface ininterrompue* (48). – A magasan lévő fülkemélyedések a gyenge fény miatt lentről nem láthatók.

³⁴ Beckett elbeszélését elemezve Antoinette Weber-Caflisch (1994: 22) felhívja a figyelmet a *chercher* 'keres' ige etimonjában (kései latin *circare* < *circum*) megtalálható, a 'körköröség' fogalmával rokon 'körüljár vmit' („faire le tour de”) jelentésre. Kérdéses, hogy Beckett tudatában volt-e ennek, s hogy szándékosan kötötte-e össze a mű központi szavait (*chercher, chercheur*) az ismétlé-

8. Ismétlés és variáció

Szövegszerkesztési szempontból bizonyos mennyiségű ismétlés elkerülhetetlen, különben a szövegben megbomlik a referenciális folytonosság és a tematikus progresszió egyensúlya, s a szöveg a befogadó számára követhetlenné válik. Az ismétlés a referenciális folytonosság fenntartását változatos nyelvi formákban segíti, melyeket Beckett a nyelvtani és jelentéstani szabályok szerint alkalmaz, Petőfi S. János kifejezéseivel élve: a szövegszerkesztés itt megfelel mind a konnexió, mind a kohézió követelményének.³⁵ A szóismétlés kimondottan szerencsés, amikor a szereplők különböző csoportjait kell állandó nevük révén azonosítani, más-kor viszont – rövidebb festszávon – anaforikus láncolatok alakulnak ki a térre és a szereplőkre vonatkozóan, melyek a szóismétlésnél erőteljesebben biztosítják az érintett szövegelemek konnexitását és kohézióját, nevezetesen a szöveg egyik pontjáról, az anaforikus kifejezésről egy meghatározott másik pontra, az antecedenstől, végső soron pedig egy közös referensre történő utalással. E kétfajta ismétlésen túl pedig az egész elbeszélésen végigvonul a tér elemeinek és azok használatának, a térrel összefüggő viselkedésformáknak és maguknak a testeknek az izotópiája.

Önmagában tehát az ismétlés jól szolgálja a szöveg befogadhatóságát, azonban Beckett a szokásosnál nagyobb teret ad ennek a szövegszerkesztési eljárásnak, legyen az változatlan vagy kissé módosított formájú. Pontosabban a makacs ismétlés felboríthatná a szöveg állandósága és előrehaladása közötti egyensúlyt, a variáció viszont ilyen körülmények között segít ezt megőrizni. Ismétlés és variáció ezért oly szorosan összefügg, hogy célszerű a kettőt együtt tárgyalnunk. Mivel a szóismétlések és az anaforikus láncolatok ebben a műben teljesen szabálykövetők, érdekesebbek számunkra a magasabb szinten megvalósuló ismétlések és variációk, amelyek a szöveg egymástól távolabbi pontjai között létesítenek kapcsolatot, s amelyek így alapvetően hozzájárulnak a körkörösség érzetéhez.³⁶

8.1. Elhatároló ismétlés, variációkkal

A szövegszervezés síkján az ismétlés elsőre szembetűnő szerepe a szöveg tagolása, ezzel pedig a befogadói figyelem irányítása. Ez különösen fontos egy olyan szövegben, mint „Az elveszejtő”, melynek bekezdésnyi egységei néha alig észrevehetően határolódnak el egymástól, mert az oldaltörés következtében az egyetlen – tipográfiai – határjegy, a sorkihagyás nem mindig érzékelhető.

sekben megvalósuló körkörösséggel. Ehhez a fogalomkörhöz hozzávehetjük a szintén gyakori *circular* 'közlekedik', 'jön-megy' igét is, mely az állandó kereséshez szükséges mozgás kifejezője.

³⁵ Petőfi S. 2009: 69–77.

³⁶ Néhány, a testek mozgásával kapcsolatos kifejezés önmagában hordozza a 'kör', 'körkörösség' jelentéselemet: *tourbillon* 'körforgás' (24/228), *ronde* 'körjárat' (26/230), *anneau* 'gyűrű' (26/230).

Az ilyen elhatároló ismétlés egyrészt az egyes bekezdéseken belül, a keretül szolgáló első és utolsó mondatban található, másrészt ezek a kezdő- és zárómondatok gyakran újra felbukkannak a további bekezdések elején és végén, vagy azonos, vagy kissé megváltozott formában. A korábban (más szempontból) vizsgált első két szövegegység mindkét esetet példázza: egyetlen bekezdésen belül megismétlődik a témát jelölő szó – *séjour* (1. bekezdés), illetve *corps* (2. bekezdés) –; a két bekezdés közötti hasonlóság pedig a mondat szerkezetben nyilvánul meg, egyrészt a hiányos kezdőmondatokban, másrészt a *Voilà* 'íme'³⁷ kifejezéssel bevezetett személytelen szerkezetet tartalmazó zárómondatokban. Emezek mindkét bekezdés végén összefoglaló jellegűek,³⁸ s egyúttal előrevetítik az „első megközelítés” után várható variációs ismétlést, hiszen az újabb megközelítésekben ugyanazokról a témákról lesz szó, csak kissé másképp. Ezek a nyelvi fordulatok persze nem gépiesen ismétlődnek, de az összefoglaló *voilà*-szerkezet a tizenötödik hat bekezdés zárlatában (és kétszer a 12. bekezdés belsejében) szerepel, főleg az elbeszélés elején, ahol a bemutatott témák körülhatároltabbak, majd hosszú szünet után a legutolsó mondatban, mintegy rendet teremtve a befogadó elméjében.

A kezdőmondatokban az ismétlés leginkább a témamegjelölésben érhető tetten, s ez legtöbbször a hengeridom fizikai jellemzőire vonatkozik, melyeket – úgy látszik – nem lehet eléggé és elégszer leírni. Így rögtön a harmadik bekezdés visszatér az első témájához, kezdőmondatával – „Egy hengeridom belvilága” (223) – nagyjából megismételve az első bekezdés egy korai mondatát: „Az egész egy alacsony hengeridom belvilága” (218).³⁹ Majd következnek a már megismert méretek, fény- és hőmérsékleti viszonyok, üregek, járatok, létrák, csak most mindez az előző bemutatásnál tömörebben. A szereplők itt kizárólag egyetlen vonatkozásban említődnek, de kevésbé hangsúlyosan, mint az első bekezdésben, ugyanis nem mozgásuk (annak részletezésére később kerül sor), hanem egyedül a vibrálás szünetelésekor beálló mozdulatlanságuk érdekli az elbeszélőt, aki amúgy is bővebben tudósított erről az első bekezdésben. Ezzel szemben a második bekezdés, mely bizonyos mértékig már szólt a testek mozgásáról, nem marad folytatás nélkül, mert kezdőmondatát szó szerint átveszi a tizedik bekezdés, *Un corps par mètre carré* (12, 26),⁴⁰ ami igazolja, hogy a megismételt szövegdarab az eredetitől bármekkora távolságra lehet. Sőt, ugyanez a mondat kis változtatással még a határpontoktól függetlenül is előkerül, a tizenötödik bekezdés belsejében, de ekkor már

³⁷ A fordításban itt nem szerepel ez a szó. Az első zárómondat szó szerinti fordítása lehetne: 'Íme, első megközelítésre a színhely'.

³⁸ Nem összefoglaló jelleggel, hanem rámutatásként szerepel a 'voilà + főnévi csoport' ('íme vki/vmi') a 15. bekezdésen belül.

³⁹ *Intérieur d'un cylindre* (14) és *C'est l'intérieur d'un cylindre surbaissé* (7).

⁴⁰ „Négyzetméterenként egy test” (221). A 230. oldalon a fordítás figyelmen kívül hagyja ennek a mondatnak a szó szerinti ismétlését: „Egy-egy test a hasznos felület minden négyzetméterén”.

Ismétlés és variáció Samuel Beckett *Le Dépeupleur* c. elbeszélésében

nem egyszerűen tárgyilagos leíró szerepe van (mint korábban), hanem emlékeztető, magyarázó. Így a hengeridomban fennálló „helyhiány” indoklására az elbeszélő megismétli a már ismert – de esetleg elfelejtett – fontos tény: [helyhiány] „mivel itt egy-egy testre alig egy négyzetméter jut” (248).⁴¹

Az eddig említett, szövegszerűen ismétlődő kezdőmondatokon túl a többi bekezdést indító megállapításokban inkább tartalmi ismétlések nyilatkoznak meg, amelyeknek közös eleme a hengeridom. Ismét sorra kerülnek tehát a hengeridom részei, de a korábbiaknál pontosabb felbontásban és bővebb kifejtésben. Előbb a magasban remélt, de nem létező kijárat mítosza (4.), az elérhetetlen zenit (5.),⁴² a létrák használatának (6.) és mozgásának (7.) törvényei, valamint a mozgás irányát szabályozó sávok (*pistes*) és középtér, más néven aréna (*arène*) (8.–9.). Majd a 11. bekezdés visszaidézi az 1. és a 3. bekezdésben tárgyalt sárgás fényt és a hőingadozást, melyek hatását a testekre a 13. bekezdés vizsgálja; előtte és utána ismét a tér felbontásáról van szó: három tartózkodási övezetről (*zones*, korábban „sávok”) (12.), illetve a homályban összetéveszhető üregekről, emellett az egymást fel sem ismerő testekről (14.). A szövegszerkesztésben így megvalósuló visszatérés–újrakezdés megint csak a körkörösséget hangsúlyozza. Mindközben egyre árnyaltabb lesz a testek bemutatása, melyek között apránként megkülönböztethetők férfiak és nők, akik a kényszeres keresésen és létramászáson túl időnként meghatóan emberi módon viselkednek, hiszen néha megpróbálnak érintkezni, egyesülni, reménytelenül, máskor egy nő magához szorít egy gyermeket. Ezek a lények általában békések, helyzetük iránt közönyösek, de a szabályszegőket keményen megbüntetik, mert a törvények betartása nélkül „a hengeridom belsejében megbénulna az élet” (229).⁴³ Végül a 15. és egyben utolsó bekezdés kezdőmondata már nem új témát jelent be, hanem összefoglalja az addigiakat: „És így tovább a végtelenségig, mígnem az elképzelhetetlen vég közelében [...] a legutolsó test már csak egymaga keres, bágyadt nekilendülésekkel” (247).⁴⁴ Egy ilyen mondat, mely ennyire végletesen nyilatkozhat az ismétlődés végtelenségéről, csak megerősíti az olvasóban a döbbenet és az elveszettség érzését.

A hengeridom – és benne a testek „élete” – az itt felvázoltnál összehasonlíthatatlanul bonyolultabb, a törvények és a viselkedésformák aprólékos kidolgozottsága lenyűgöző; mindez a szövegben további ismétlésfoszlányokat teremt, melyek azonban – a bekezdések belsejében – már nem az elhatárolást és a könnyebb tájékozódást szolgálják, hanem valami mást.

⁴¹ [*le peu de place*] soit un mètre carré à peine dont chaque corps dispose (53).

⁴² E két bekezdés tartalmában visszaul az elbeszélés 2. és 3. mondatára (ld. 5. jegyzet).

⁴³ *la vie du cylindre deviendrait vite impossible* (24).

⁴⁴ *Ainsi de suite à l'infini jusqu'à ce que vers l'impensable fin [...] seul un dernier cherche encore par faibles à-coups* (53).

8.2. Nyomatékosító ismétlés, variációkkal

Ezzel a névvel illelhetjük azt a „mást”, vagyis az olyan ismétléseket, melyek nem a szövegszerkesztés kitüntetett pontjain jelennek meg, hanem váratlanul, szinte belesimulva, beleveszve a szövegkörnyezetbe, és céljuk nem a tagolás, hanem az emlékeztetés és kiemelése valaminek, amit az elbeszélő különösen fontosnak tart. Ám míg az elhatároló ismétlések számát könnyű azonosítanunk, hiszen a tizenöt bekezdésnek legfeljebb harminc határpontja van, a nyomatékosító ismétlések számát még megbecsülni is nehéz lenne, annyira behálózzák az egész szöveget. Eltekintve e szűkös szövegvilágban ábrázolt tárgyaktól és a hozzájuk kapcsolódó cselekvésektől, melyek neve szükségképpen ismétlődik (hengeridom, üregek, járatok, létrák, testek, mászás, leskelődés..., továbbá a szám- adatok), az elbeszélő előszeretettel alkalmaz azonos – vagy enyhén módosított – kifejezéseket, sőt teljes mondatokat egy-egy látvány vagy helyzet leírására, kommentár hozzáfűzésére.

Egy ilyen nyomatékosító ismétléssel – és részben variációval – mindjárt az első bekezdés elején (de nem határponton) találkozhatunk. Amikor a hengerben pár másodpercre megáll a fény vibrálása, majd a hőingadozás, a testek válasza mindkét esetben a mozdulatlanúság, amit az elbeszélő mindkétszer ugyanazzal a mondattal ír le: *Tous se figent alors* (7, 8).⁴⁵ Ekkor következik egy narrátori megjegyzés, amely finom nézőpontátadás révén⁴⁶ egyúttal a testek érzéseit – félelmét vagy reményét – is kifejezheti: *Leur séjour va peut-être finir* (7), majd nemsoká ez megismétlődik, apró, de jelentőségteljes változtatással: *Tout va peut-être finir* (8). Az első megjegyzés ugyanis csak a hengerben tartózkodásra vonatkozik: „Ittlétük most talán véget ér” (218), de a másodikban már „Talán mindennek vége” (uo.). Majd mindkét esetben „néhány másodperc múltán minden újraindul” (218),⁴⁷ változatlanul folytatódik a vibrálás, a hőingadozás és a testek mozgása, az elbeszélő pedig nyitva hagyja a kérdést: mi jobb – vagy rosszabb –, itt lenni vagy nem lenni? Íme első megközelítésben a nyomatékosító ismétlés, variációval.

Mint láthatjuk, a fenti idézetben nemcsak elszigetelt szavak vagy mondatok ismétlődnek, hanem egy összefüggő hárommondatos tömb, ahol a középső mondatok alanyainak különbsége megvalósít bizonyos módosulást, amely pedig képes egyúttal fokozást is kifejezni, jelen esetben az 'egy' és a 'minden' szembeállításával. Az olvasás során azonban a fokozás benyomása nem feltétlenül na-

⁴⁵ A fordítás itt nem őrzi meg a teljes azonosságot, sem a francia mondat tömörségét: „(S) ilyenkor valamennyien mozdulatlaná dermednek.” (218) (Kiejtve: 16 szótag 5 szótag ellenében.)

⁴⁶ Az „átélt beszédre” (*style indirect libre / erlebte Rede / free indirect style*) emlékeztető megoldással.

⁴⁷ Ellentétben a fordításban szereplő kisebb (kötőszónyi) változtatással, a francia eredetiben a megismételt mondat szó szerint azonos az elsővel: *Au bout de quelques secondes tout reprend* (7, 8).

Ismétlés és variáció Samuel Beckett *Le Dépeupleur* c. elbeszélésében

gyobb hatókörű vagy „erősebb” jelentés hatására keletkezik. Elegendőnek tűnik az is, ha egyes kifejezések vagy mondatok többször ismétlődnek – akár pontosan, akár módosítva, és bármekkora távolságban –, míg végül az olvasóban tudatosul ez az eljárás. Az első előfordulás ilyenkor még „ártatlan”, és csak fokozatosan, az egyéni emlékezet segítségével fogunk ráismerni a már korábban olvasottakra. Ekkor viszont úgy érezhetjük, hogy a megismételt szövegdarab egyre nagyobb súllyal vesz részt a teljes szöveg alakításában.

Feltűnővé válik többek között az olyan kommentárok sokasága, melyek a leírások – gyakran a mennyiségek és méretek – pontosságára és árnyalására vonatkoznak. Ilyenek egyrészt az összefoglaló zárómondatokból már ismert ’első megközelítésre’, ’nagy vonalakban’, ’bizonyos szempontból’ jelentéssel bíró és folytatást ígérő kifejezések (melyekhez hasonlóak azonban a határpontoktól függetlenül is megjelenhetnek),⁴⁸ másrészt az elbeszélő saját korábbi megállapításait helyesbítő megjegyzések, például a „helyben maradók” viselkedésével vagy a hőingadozás mértékével kapcsolatban: *Cela n'est pas tout à fait exact* (12, 15).⁴⁹ A hőingadozás jelenségére jóval később (a 11. bekezdésben) visszatérve az elbeszélő szükségesnek tart további magyarázatokat, amikor egy hőfokokra és másodpercekre vonatkozó feltételezett olvasói kérdést ugyancsak a „nem egészen” (*pas tout à fait*) kifejezéssel igyekszik megcáfolni: *Est-ce à dire que...? Pas tout à fait* (36).⁵⁰

Csak hogy a cáfolat után egy a szöveghez képest is ritka bonyolult magyarázat következik, amely – nem először, de rendkívül hatásosan – igazolja azt az érzésünket, hogy az elbeszélő vagy maga sem érti, mit beszél, vagy nagyon is jól tudja, hogyan állítsa be ironikusan az egyébként látszólag hűvös tárgyilagossággal előadott szöveget. A teljes szöveg tudós jellegét tekintve ez utóbbi értelmezés a valószínűbb. A hőingadozással kapcsolatban ugyanis a korábbi számítás-hoz képest (melyet rögtön helyesbített, 15. o.), az elbeszélő most olyan képtelen matematikai műveletekbe bocsátkozik (36–37., 237. o.), melyeket nem lehet komolyan venni, hiszen hogyan is lehetne azonos számértékek összeadásával, illetve osztásával ugyanarra az eredményre jutni, ráadásul nagyságrendeket átugorva másodpercekről évszázadokra jutni? Íme, a beckett-i számítás: [az 1. bekezdésben tárgyalt hőingadozásokból és néhány másodpercnyi szünetekből következően] „ha mindezt összeadás vagy még inkább osztás segítségével kiszámoljuk, az

⁴⁸ *Voilà pour l'accès aux échelles* (40) / „Ennyit a létrákhoz való hozzájárásról” (239); *Voilà en gros les grandes divisions du sol* (45) / „Íme, nagy vonalakban ezek a földszinti terület nagy kategóriái” (242); *Vus sous un certain angle ces corps sont de quatre sortes* (12) / „Bizonyos szempontból a testek négyfélék” (221). Mindhárom idézet bekezdések belsejében található.

⁴⁹ „De ez így nem pontos” (221) és „Bár ez így nem teljesen pontos” (223). A fordító itt sem merte vállalni az ismétlés ódiáját. A szó szerinti legegyszerűbb fordítás ez lenne: 'Ez nem egészen pontos'. A francia mondat elején nincs kötőszó, az aszünдетon egyébként is viszonylag gyakori szerkesztésmód ebben a szövegben.

⁵⁰ „Vajon azt jelenti-e ez, hogy...? Egyáltalán nem” (237).

eredmény: ezen a téren tizenkét-tizenhárom év a nyugalom évszázadonként” (237).⁵¹ Nem sokkal e követhetetlen magyarázat után az elbeszélő arra az általános filozófiai megállapításra jut, hogy „minden a lehető legjobban van” (237),⁵² amit azonban a 15. bekezdésben maga cáfol meg: „De a makacsul folytatódó kettős rezgés amúgy is sejteti, hogy ezen az ősrégi színhelyen még nincs minden a lehető legnagyobb rendben” (248).⁵³

A folytonos variációs ismétlés és öncáfolat – akárcsak az egész elbeszélés, annak minden alkotóelemével, a címtől az idő ábrázolásáig – egyre inkább elbizonytalanítja az olvasót, amihez hozzájárulnak az elbeszélő kételkedő mondatzáratai is. Így az elbeszélés végén megjelenő „főhős”, az „utolsó férfi” személyével kapcsolatban kétszer olvasható a *si c'est un homme* (53, 54) feltételes zárlat, illetőleg az utolsó mondatban ugyanez immár múlt időben: *si ce fut un homme* (55).⁵⁴ Hasonlóképpen ismétlődik egy elvontabb zárlat, mely egy-egy fogalom fenntarthatóságát kérdőjelezi meg: *si cette notion est maintenue* (53, 55),⁵⁵ különösen, ami a testek kezdeti csoportosítását (14), később az „elképzелhetetlen véget” (53), majd az „elképzелhetetlenül távoli múltat” és az önfeladást (55) illeti. Az ismétlések között kiemelt fontosságú a tagadás, mely az eddigiekkel ellentétben nem feltétlenül tartalmaz szó szerinti ismétlést, azonban a 'tagadás' mint jelentéselem így is végigkíséri az egész elbeszélést. A gyakori grammatikai tagadás mellett legalább olyan súlyú a lexikai tagadás, melynek itt legfőbb formája a fosztóképzővel ellátott melléknév: *son indescriptible* (8) / „leírhatatlan hang” (219), *grimpeur indélicat* (20) / szó szerint: 'tapintatlan létramászó', *intolérable présence* (20) / szó szerint: 'elviselhetetlen jelenlét', de ugyanígy lehet főnév: *découragement* (11) / „reménytelenség” (220), *dérèglement* (23) / „működészavar” (228), vagy ige, mint a gyakori *s'immobiliser* / szó szerint: 'mozdulatlanná merevedik'.

Az általános negativitás közepette üdítő, sőt megható a tisztelet néhány megnyilvánulása a testek között. A „helyben maradók” csoportja „a még mozgók-

⁵¹ *ce qui donne tout de même moyennant une addition ou encore mieux une division un total d'entre douze et treize ans de répit partiel par siècle dans ce domaine* (37). A franciában 'részleges nyugalom' szerepel.

⁵² *Tout est donc pour le mieux* (37).

⁵³ *Mais la persistance de la double vibration donne à penser que dans ce vieux séjour tout n'est pas encore tout à fait pour le mieux* (53). – E két utóbbi idézet utalás a leibnizi filozófiára, a második természetesen annak cáfolata. Vö. Weber-Cafilisch 1994: 92.

⁵⁴ „ha csakugyan férfi / férfi volt” (248 [kétszer] / 249). A tömörebb francia megfogalmazás fordítása itt is minden alkalommal kissé más. – Az utolsó, múlt idejű változatot hosszabban ld. fent, 31–32. jegyzet.

⁵⁵ „ha ez a fogalom (még) egyáltalán fenntartható” (247, 249). A 2. bekezdésben az eredeti francia szórend más: *cette notion [...] si elle est maintenue* (14) – „erről a fogalomról [...], ha ugyan ilyesmi még egyáltalán fenntartható” (222). A fordítás itt is három különböző, mondhatni „bőbeszédűbb” megoldást kínál.

ban, ha nem is imádatot, de legalábbis valamiféle tiszteletet ébreszt” (229).⁵⁶ Egy másik, szinte a *Bibliát* idéző viselkedési szabály szerint pedig „Valamiféle etika azt követeli, hogy semmit se tegyenek a másik testtel, amit ha az tenne, fájdalmat okozna vele” (246).⁵⁷ Ezt az elvet főképp a legyőzöttekkel szemben alkalmazzák, akik közül is kitűnik „a legyőzött nő” (245) (*la vaincue*, 49); ő a homályos hengerben a szilárd térbeli tájékozódási pont, „Ő Észak” (245) (*Elle est le nord*, 50), és ő lesz az, akit az utolsó férfi megvizsgál, hogy végül maga is – a nőhöz hasonlóan – szemét lecsukva mozdulatlanságba dermedjen.

Ez a helyenként patetikussá váló hangnem azonban csak némileg ellensúlyozza a már említett iróniát, amelynek csupán egyik megnyilvánulása volt a hőingadozással kapcsolatos fejtegetés, ahol az olvasó, ráébredve a dolog képtelen voltára, utólag könyvelni el magában az elbeszélő ironikus alapállását. Máskor úgy tűnhet – tévesen –, hogy akad egy percnyi megkönnyebbülés, mind az eseményekben, mind az elbeszélő részéről. Az 5. bekezdésben, a mitikus zenit átvizsgálásához elég lenne, ha több „elszánt önkéntes összefogna” (225)⁵⁸ a leg-hosszabb létra megtámasztása érdekében, s ekkor valami kivételesen felemelő érzés támadna, „a testvériség nagy pillanata” (uo.).⁵⁹ Erre a kommentárra azonban következik a kiábrándító valóság és annak ironikus megfogalmazása: „Ám az ilyesmi [...] éppoly idegen tőlük, mint a lepkéktől (uo.).⁶⁰

Az ironikus elbeszélői hang fenntartásában a legnagyobb szerepet mégis egy bizonyos szó és annak különféle szövegekörnyezetben történő felbukkanása játssza. Ez a szó az *harmonie*, „harmónia”, „kellemes összhatás”, amelynek nyolcszori,⁶¹ már-már vezérmotívumszerű alkalmazásával az elbeszélő a kegyetlenül működő hengeridom jellemzőit egyenesen kívánatosnak állítja be. Elvégre harmonikusak a henger méretarányai, a falfülkék elrendezése, viszont ha a látvány sérti a szemet (pl. a rendetlenül elhelyezett létrák), az elbeszélő a *de façon peu harmonieuse* (‘kevésbé harmonikus’) kifejezéssel érzékelteti nemtetszését. Mindemellett a hengerben a harmónia győzedelmeskedik, mint ahogy ez a zónák közötti közlekedés szabályaiból kiderül: „Jó példa ez arra az ezeryi harmonikus kapcsolatra, mely a hengeridomban a rend és a szabad választás között van” (238).⁶² Ez a szó végeredményben azt sugallja, hogy a hengeridom szemlélése már-már andalító esztétikai és magasztos etikai élményt nyújthat. Az iróniát azonban nem lehet nem észrevenni, ezek az elbeszélői kommentárok ugyanis „harmonikusan” illeszkednek egy

⁵⁶ [*les sédentaires*] inspirent à ceux qui s'agitent encore sinon un culte du moins une certaine déférence (25). A *déférence* pontosabb jelentése 'mély tisztelet', 'hódolat'.

⁵⁷ Une certaine morale engage à ne pas faire à autrui ce qui venant de sa part ferait de la peine (51).

⁵⁸ [*des*] volontaires décidés conjuguant leurs efforts (18–19).

⁵⁹ Un moment de fraternité (19).

⁶⁰ Mais celle-ci [...] leur est aussi étrangère qu'aux papillons (19).

⁶¹ Az eredetiben ld. 7, 9, 9, 11, 15, 16, 39, 54. A szó legtöbbször a *pour l'harmonie* ('a kellemes összhatás kedvéért') célhatározói kifejezésben szerepel.

⁶² Exemple entre mille de l'harmonie qui règne dans le cylindre entre ordre et laisser-aller (39).

még általánosabb jelentéskörbe. Hiszen keserűen ironikus a hengeridom „életéről” (229 / *vie*, 24), „nyugalmáról” (221 / *calme*, 13) és a benne uralkodó „bizonyosságról” (238 / *certitude*, 38) értekezni egy olyan állapottal kapcsolatban, melyben a bonyolult, alig megjegyezhető szabályok és az ellenük időnként kirobbanó, gyorsan elfojtott lázadások éppenséggel nem a nyugalmat, nem is az életet szolgálják, hanem a lassú, elkerülhetetlen ernyedési folyamatot vezérlik óraműpontossággal. Sötét, nyomasztó légkör ez, melynek elviselésében segíthet az ironikus távolságtartás és a látványok és kommentárok néha akár nevetésre ingerlő megfogalmazása.

9. Összegzés

Beckett elbeszélésének egyik kulcsmondata érvényes e tanulmány eredményére is: „Mindent nem mondtunk el, és nem is fogunk soha” (242).⁶³ Talán valameleyest sikerült érzékeltetnünk az elbeszélés szövegének gazdagságát, amely itt nem az alkotóelemek bőségéből fakad, hanem a variációs ismétlések sűrű szövetéből. Végül eljuthatunk odáig, hogy a címben jelölt „elveszejtőt” megpróbálhassuk azonosítani – immár nem egy élő cselekvővel, hanem inkább a térrel, melyben a testek, ezek a Beckett számára minden ironia ellenére együttérzést kiváltó lények léteznek, és haladnak valamilyen alig-létezés felé. Az elveszejtő így talán maga a hengeridom, amelyet – ha visszatérünk a cím és a kezdőmondat szoros kapcsolatára – már az is megerősíthet, hogy az egész elbeszélés első szava a *séjour* / színhely, vagyis az a rideg és kegyetlen tér, mely végig uralja a szereplők cselekedeteit, és amelyből, mint a harmadik mondatból megtudhattuk, nincs menekvés.

Ez az elbeszélés Beckett híresebb műveihez képest kevesebb figyelmet kapott, legalábbis szövegnyelvészeti szempontból mindenképp. Elemzői – főként Antoinette Weber-Caflisch (1994, 2011), Pascale Casanova (1997) és Jean-Pierre Sarrazac (2011) – elsősorban számtalan irodalmi-filozófiai, sőt képzőművészeti vonatkozását,⁶⁴ a nyílt vagy rejtett utalások sokaságát mutatták ki, vagy legalább próbálták felfedezni, hasonlítva a helyszínt többek között Dante *Poklájának* bugyraihoz, a koncentrációs táborokhoz vagy egy tudományos kísérlet laboratóriumához. Azonban ezek túlságosan egyértelmű párhuzamoknak tűnnek, tekintve a szöveg elvontságát, valamennyi ábrázolt konkrét valóságdarab ellenére. Ugyanakkor – mint jeleztük – Beckett szellemisége nem kizárólag sötét és rideg, mint az említett helyszínek légköre. Műveiben van komikum, ironia és lélegzetvételnyi ellágyulás is. Egy olyan mondat, mint *Quoi qu'ils cherchent ce n'est pas ça* (32 / szó szerint: 'Bármit keresnek, nem az'), végtelenül lehangoló, és mégis a szereplőkkel rokonszenvező.

⁶³ *Tout n'a pas été dit et ne le sera jamais* (45).

⁶⁴ Ez utóbbira példa az a lemondó, magába forduló testtartás, mely gyakran szerepel William Blake képein.

Ismétlés és variáció Samuel Beckett *Le Dépeupleur* c. elbeszélésében

„Az elveszejtő” egy pontján található egy egyértelmű hivatkozás Dantéra, aki a *Purgatórium* IV. énekében a Beckett számára oly kedves Belacqua nevű szereplőt ugyanabban a testtartásban, lehajtott fejjel ülve ábrázolja, mint amelyet ernyedésük végén a nemkeresők vesznek fel.⁶⁵ Ez a testtartás, amely „valaha Dantét is ritka, fakó mosolyai egyikére ingerelte” (222),⁶⁶ talán a célról való csendes lemondást, a kényszeres cselekvés, a szakadatlan törekvés hiábavalóságának felismerését és elfogadását sugallja, s ez olyan gondolat, amely nem idegen Beckett művészetétől.

Irodalomjegyzék

- Arisztotelész 1994. *Poétika*. (Ford. Sarkady János.) Budapest: Kossuth Kiadó.
- Benveniste, É. 1966. Les relations de temps dans le verbe français (1959). In: Uő. *Problèmes de linguistique générale* I. Paris: Gallimard. 237–250.
- Casanova, P. 1997. *Beckett l'abstracteur. Anatomie d'une révolution littéraire*. Paris: Seuil.
- Dante, A. 1949. *La Divina Commedia*. Milano: Rizzoli Editore.
- Dante, A. 1965. *Összes művei*. Budapest: Magyar Helikon.
- Forster, E. M. 1962. *Aspects of the Novel* (1927). Harmondsworth: Penguin.
- Petőfi S. J. 2009. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. (Adalékok a verbális szövegek szövegösszefüggőség-hordozóinak vizsgálatához)*. *Officina Textologica* 15. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Sarrazac, J.-P. 2011. L'humanité au dépeupleur. In: Hubert, M.-C. (éd.): *Dictionnaire Beckett*. Paris: Honoré Champion, 310–316.
- Weber-Caflisch, A. 1994. *Chacun son dépeupleur. Sur Samuel Beckett*. Paris: Minuit.
- Weber-Caflisch, A. 2011. Le dépeupleur. In: Hubert, M.-C. (éd.): *Dictionnaire Beckett*. Paris: Honoré Champion, 302–310.

⁶⁵ „E un di lor, che mi sembrava lasso, / sedeva e abbracciava le ginocchia, / tenendo il viso giù tra esse basso.” (Dante 1949. *Purgatorio*. Canto IV, 31, 106–108. sor). Babits Mihály fordításában: „S az egyik, fáradtságtól haloványan / ült, s térde között, térdét átkarolva / nyugtatta fejét, mint valamely ágyban.” (Dante 1965. *Isteni színjáték. Purgatórium*. IV. ének, 700, 106–108. sor).

⁶⁶ *l'attitude qui arracha à Dante un de ses rares pâles sourires* (13). A Dante-szövegben néhány sorral a fenti idézet után olvasható Belacqua neve is: „Gli atti suoi pigri e le corte parole / mosson le labbra mie un poco a riso; / poi cominciai: 'Belacqua, a me non duole / di te omai'” (I. m., 31–32, 121–124. sor). Babits Mihály fordításában: „Lomha volt mozdulatban, kurta szóban; / hogy nékem kissé mosolyogni kellett. / 'Már nem siratlak, ó, Belacqua!' – szóltam.” (I. m., 701, 121–123. sor). – Egy másik elképzelhető utalás az *Isteni színjáték* utolsó sorára a zenitből kivezető kémény, melynek végén „ragyog a nap és a többi égtest” (224) / *brilleraient le soleil et les autres étoiles* (17). Az eredeti „l'Amor che move / il sole e l'altre stelle” (Dante 1949. *Paradiso*. Canto XXXIII, 206, 144–145. sor), Babits Mihály fordításában: „a Szeretet, mely / mozgat napot és minden csillagot” (I. m., *Paradicsom*. XXXIII. ének, 955, 144–145. sor).

Források

Beckett, S. 1970. *Le Dépeupleur*. Paris: Minuit.

Beckett, S. 1989. Az elveszejtő. (Ford. Tellér Gy.) In: Beckett, S.: *Előre vaknyugatnak. Válogatott kispróza*. Budapest: Európa Kiadó, 218–249.

Repetition and Variation in Samuel Beckett's *Le Dépeupleur*

This paper provides a textual analysis of Samuel Beckett's enigmatic short story, *Le Dépeupleur* (1970, *The Lost Ones*, 1972, in Beckett's own translation). A brief examination of the main constituents of the narrative, such as space and time, plot and character, suggests the overall presence of a feeling of uneasiness and uncertainty as to a possible interpretation of the story, in which "bodies", moving about in a cylinder under inhuman conditions, perform repeated and highly controlled but meaningless actions, while slowly fading towards a state of complete inaction and immobility. Textual structure reflects story structure by repetitive descriptions and comments, with or without slight variations on the level of lexico-grammatical constructions. Repetitions may have two distinct functions, namely demarcation and emphasis. Demarcation appears overtly in the first and last sentences of the fifteen paragraphs, where it serves as a guide for the reader, who probably cannot help feeling lost in the circular movement of the text. Emphatic repetition is more difficult to detect, its location being unpredictable but all the more significant in its relation to its context, and for the creation of a general atmosphere of anxiety counterbalanced by the ironic stance of the narrator.